

Katarzyna Appelt

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Ucieczka od pieniądza

Głównym celem artykułu jest określenie przyczyn i przebiegu zjawiska określanego w literaturze polskiej jako „ucieczka od pieniądza”. Autorka bada okoliczności i warunki wystąpienia zjawiska „ucieczki od pieniądza” w Niemczech i w Rosji w latach 20. ubiegłego wieku. W obliczu rosnących cen na świecie autorka stawia pytanie o konsekwencje odejścia od parytetu złota w końcu lat 70. XX w. i możliwość inflacji pieniądza fiducyjnego.

Flight into real goods

The main goal of the article is to recognize a phenomenon known as the *flight into the real good*. The author focuses on the circumstances of its occurrence in Russia and Germany in the early 20s. The first part of the article is an introduction. The next part includes an analysis of inflation processes in Germany and Russia in 1914-1923. The last part of the article presents the conclusions. While we experience rising commodity prices, the author raises a question about the possible consequences of cutting the link between money and its equivalent expressed in gold in the late 70s.

Keywords: gold parity, fiduciary money, inflation, flight into the real good

Wprowadzenie

Ucieczka od pieniądza (ang. *flight into real goods*, niem. *Flucht in die Sachwerte*) jest zjawiskiem masowego i żywiłowego odchodzenia od pieniądza jako środka wymiany. Zjawisko ucieczki od pieniądza odnotowano m.in. w latach 20. XX w. w powojennych Niemczech, Rosji i w Polsce.

Bezpośrednią przyczyną ucieczki od pieniądza jest ekspansjonistyczna polityka podaży pieniądza. Dopyływ pieniądza do systemu pieniężnego zmienia strukturę cen w gospodarce. Rozpoczyna się powolny, ale nieprzerwany okres wzrostu cen. Pieniądz traci swoją siłę nabywczą. Polityka ekspansji podaży pieniądza może trwać wiele lat. Nie może jednak być prowadzona nieprzerwanie. W pewnym momencie ludzie uciekają od pieniądza. Uczestnicy wymiany dążą do wymiany pieniądza na dobra realne. Odrzucają pieniądz jako środek wymiany i przechodzą na wymianę barterową – wymianę towaru za towar, względnie wybierają inne dobro jako środek wymiany.

Celem artykułu jest zbadanie okoliczności, w jakich wystąpiło zjawisko „ucieczki od pieniądza” w powojennych Niemczech i w Rosji. Inflacja w Niemczech i Rosji należy do największych eksperymentów w dziedzinie emisji pieniądza papierowego w XX w. Polityka inflacyjna w obydwu krajach doprowadziła do załamania się systemów pieniężnych. Obiegające banknoty przestały odgrywać rolę miernika wartości i środka wymiany.

1. Inflacja w Niemczech (1914–1923)

Z chwilą wybuchu I wojny światowej system pieniężny Niemiec był uregulowany¹. Prawnym środkiem płatniczym była marka niemiecka i bilety Banku Rzeszy. W obiegu znajdowały się również bilety banków krajowych. Jako monety zdawkowe występowały monety srebrne i miedziane. Obowiązywała pełna wymienialność banknotów na złoto. Banki były zobowiązane do trzymania jednej trzeciej obiegających banknotów w niemieckim pieniądzu kruszcowym, w złocie (sztabach albo monetach zagranicznych), resztę w dyskontowanych wekslach. Obowiązywało 33% pokrycie banknotów kruszczem.

Wybuch wojny zmusił Niemców do wprowadzenia zmian w dziedzinie pieniądza i kredytu. Bank Rzeszy uzyskał nowe przywileje emisyjne i *de facto* kontrolował inflację w Niemczech zarówno w czasie wojny, jak i po jej zakończeniu². Rozszerzono zakres skupu weksli mogących służyć jako podkład do emisji banknotów oraz powołano kasy pożyczkowe, nad którymi nadzór miał sprawować Bank Rzeszy. Kasy pożyczkowe otrzymały prawo emisji biletów. Bilety te stanowiły na równi ze złotem ustawowe pokrycie banknotów Banku Rzeszy.

Polityka inflacyjna w Niemczech rozpoczęła się wraz z wybuchem wojny, a jej celem było uzyskanie środków na prowadzenie działań wojennych. Szacuje się, że emisja pieniądza Banku Rzeszy w latach 1914–1918 zwiększyła się dziewięciokrotnie [Całkosiński, 1924]. Pomimo znaczącej ekspansji podaży pieniądza w czasie wojny polityka emisyjna Banku Rzeszy w tym okresie nie doprowadziła do utraty zdolności przechowywania wartości przez banknoty Banku Rzeszy. Emitowane banknoty nie przestały odgrywać roli miernika wartości i środka wymiany w czasie wojny.

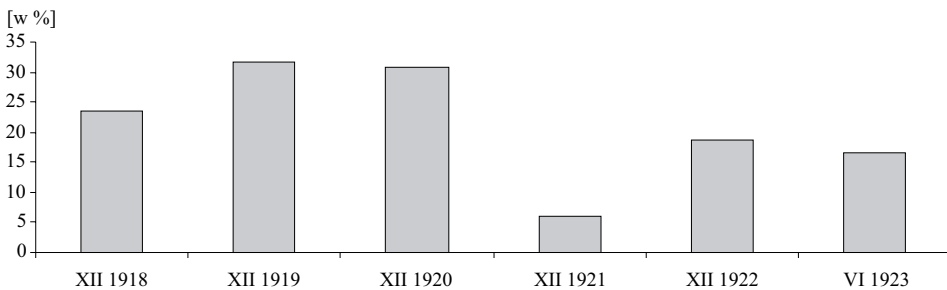
Po I wojnie światowej Niemcy kontynuowały politykę inflacyjną. Inflacja w powojennych Niemczech była podporządkowana potrzebom finansowania deficytu budżetowego Skarbu Rzeszy. Emisja weksli skarbowych stała się zasadniczą przyczyną przyrostu ilości pieniądza w obiegu. Z drugiej strony przyjęto

¹ Uregulowanie rynku pieniężnego w Niemczech nastąpiło po zjednoczeniu celnym i politycznym Niemiec w 1875 r. Powołany wówczas Bank Rzeszy otrzymał pozycję dominującą na rynku bankowym.

² O ile przed wojną bilety Banku Rzeszy stanowiły mniej więcej 1/3 całego obiegu pieniężnego, o tyle po wojnie na skutek prowadzonej polityki oraz zmian ustawowych bilety Banku Rzeszy zdominowały obieg pieniężny w Niemczech.

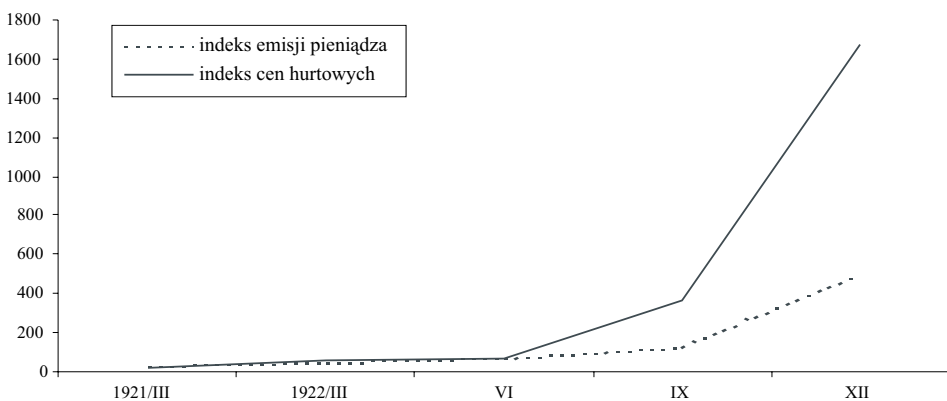
jako punkt wyjścia potrzebę rozszerzenia kredytu gospodarczego i ożywienia koniunktury w powojennych Niemczech. Emisji skarbowej towarzyszyło dyskontowanie weksli handlowych oraz emisja biletów kas pożyczkowych na potrzeby przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych. Wydaje się, że momentem przełomowym w procesach inflacji w Niemczech był maj 1921 r., kiedy to zdecydowano się znieść przepis o obowiązku tzw. pokrycia kruszcowego do emisji banknotów. Do połowy 1921 r., tj. do zniesienia obowiązku pokrycia kruszcowego, emisja biletów Banku Rzeszy zwiększyła się z 2,5 mld marek w 1914 r. do 75,3 mld marek, tj. prawie trzydziestokrotnie. We wrześniu 1922 r. ilość obiegających banknotów była ponad sto razy większa niż przed wojną, a w drugim kwartale 1923 r. była dwa tysiące razy większa niż na początku wojny. Z chwilą odejścia od pokrycia kruszcowego ilość biletów banku Rzeszy wzrosła z 75,3 mld marek (maj 1921) do 17 bilionów marek w połowie 1923 r., tj. ponad 220 razy.

Rysunek 1 obrazuje znaczący spadek w końcu 1921 r. biletów pożyczkowych stanowiących na równi ze złotem tzw. pokrycie kruszcowe Banku Rzeszy. W wy-

Rys. 1. Bilety kas pożyczkowych jako pokrycie banknotów Banku Rzeszy 1918–1923

Źródło: Opracowanie na podstawie danych statystycznych zebranych przez A. Calkosińskiego [1924].

Rys. 2. Indeks cen hurtowych i indeks emisji pieniądza w Niemczech w latach 1921–1922

Źródło: Opracowanie na podstawie danych statystycznych zebranych przez A. Calkosińskiego [1924].

niku odejścia od obowiązku pokrycia kruszcowego zwiększa się udział portfela wekslowego Banku Rzeszy jako podstawy do emisji banknotów. W efekcie rozpoczyna się proces ucieczki od pieniądza. Rysunek 2 obrazuje proces rozchodzenia się indeksu cen hurtowych i indeksu emisji pieniądza w drugiej połowie 1922 r. Zjawisko ucieczki od pieniądza w Niemczech objawiło się przejściem do podwójnej formy wymiany: legalnej, która odbywała się za pośrednictwem narzuconego przez państwo znaku płatniczego oraz nielegalnej, uskutecznionej za pomocą środków do tego samorzutnie przez życie gospodarcze stworzonych. Odnotowano zjawisko tzw. repudiacji pieniądza³. Marka staje się przedmiotem spekulacji na rynku krajowym i zagranicznym. Państwo uruchamia spiralę dalszych emisji weksli stanowiących podstawę do emisji biletów bankowych. Lawinowa emisja znaków płatniczych wywołuje dalszy spadek siły nabywczej pieniądza. Tendencję tę wzmacnia spadek popytu na pieniądź. Ludzie tracą zaufanie do pieniądza i ograniczają zasoby gotówkowe do minimum. Ceny dóbr dyskontują oczekiwania dalszego spadku siły nabywczej i są tak wysokie, że nikt nie dysponuje już wystarczającą ilością gotówki, by za nie zapłacić. Panika doprowadza do tego, że pieniądź zupełnie traci siłę nabywczą.

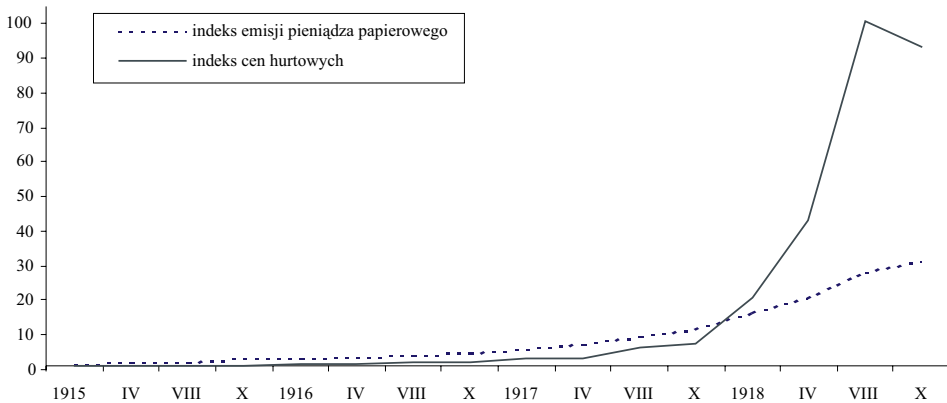
2. Inflacja w Rosji (1914–1923)

Inflacja w Rosji rozpoczęła się wraz z wybuchem I wojny światowej i uzyskaniem przez rząd prawa do emisji niezabezpieczonych kruszczem pieniędzy papierowych. Inflacja w Rosji, podobnie jak w Niemczech, była celowym działaniem władz wymierzonym w konieczność zdobycia środków na prowadzenie wojny.

27 lipca 1914 r. zniesiono wolną wymianę biletów Banku Państwa na złoto oraz zmieniono górną granicę dla niepokrytych kruszczem banknotów z 300 mln do 1,5 mld rubli. Dodatkowo rząd uzyskał prawo nieograniczonego dyskonta swych zobowiązań w Banku Państwa [Borowski 1927, s. 3]. Szacuje się, że ilość banknotów w obiegu od wybuchu wojny do przewrotu bolszewickiego zwiększyła się dziesięciokrotnie – z 1,8 do 18,9 mld rubli, podczas gdy zapas złota w Banku Państwowym zmniejszył się z 1,6 do 1,3 mld rubli. Rysunek 3 obrazuje dwie krzywe – krzywą wzrostu emisji pieniądza papierowego oraz krzywą wzrostu cen hurtowych w okresie 1915–1918. Choć rubel od wybuchu wojny stale tracił na wartości dynamika wzrostu cen do października 1917 r. była znacząco niższa od przyrostu ilości pieniądza papierowego w obiegu. Krzywa indeksu cen hurtowych przecina indeks emisji pieniądza dopiero z końcem października 1917 r.

Analiza przedstawionego materiału nasuwa pytanie, dlaczego zjawisko deprecjacji pieniądza znacząco nasiliło się dopiero z końcem 1917 r.?

³ Repudiacja [od łac. *repudiatio*] – odrzucenie, odtrącenie; repudiacja pieniądza – odmowa przyjmowania pieniądza powstała w wyniku inflacji.

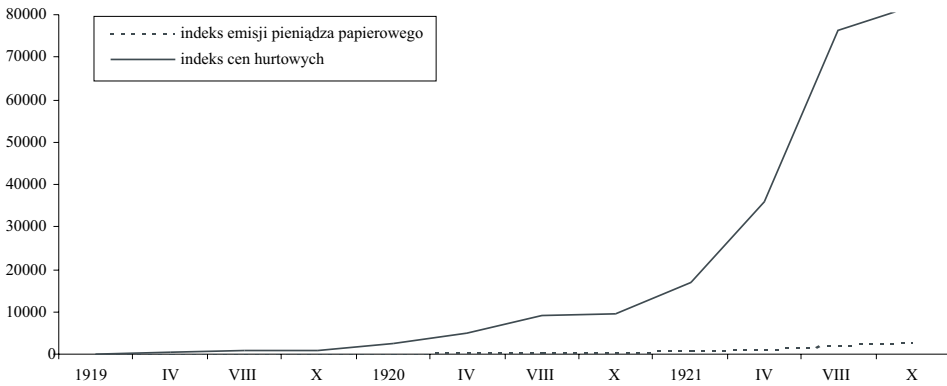
Rys. 3. Indeks cen hurtowych i indeks emisji pieniądza w Rosji w latach 1915–1918

Źródło: Opracowanie na podstawie danych statystyczny zebranych przez W. Borowskiego [1927].

Dlaczego żywiołowy wzrost ilości pieniądza papierowego, który został zapoczątkowany wybuchem I wojny światowej nie doprowadził do ucieczki od pieniądza jeszcze przed końcem 1917 r.? Należy zauważyć, iż rubel z chwilą wybuchu wojny należał do najmocniejszych walut europejskich. Złoto, stanowiące zabezpieczenie dla banknotów, przewyższało wartość obiegających banknotów. Stan finansów państwa z chwilą wybuchu I wojny światowej oceniano się jako bardzo dobry, bilans handlowy czynny, a budżet zrównoważony. W okresie 1914–1917 czynnikiem hamującym znaczący przyrost ilości banknotów było żywiołowe zjawisko tezauryzacji rubli przez bogacące się w czasie wojny warstwy chłopów. Emitowany w czasie wojny pieniądz papierowy wzbudzał zaufanie ludności. Ludność chętnie gromadziła obiegające środki wymiany. Nadwyżki pieniędzy lokowano nie w dobrach materialnych, ale w pieniądzach w emitowanych seriach banknotów.

Przewrót polityczny w Rosji wywołał istotne zmiany w sile nabywczej pieniądza. Od końca października 1917 r. krzywa wzrostu cen podnosi się w górę pod kątem bardziej stromym, w następstwie oba indeksy oddalają się coraz bardziej od siebie (rys. 3 i 4). Od końca 1917 r. krzywe te rozchodzą się, choć w pierwszym okresie, tj. od początku 1918 r. do pierwszego kwartału 1919 r. indeks emisji pieniądza papierowego nie różni się od indeksu przedrewolucyjnego. Od maja 1919 r. odnotowuje się gwałtowny wzrost inflacji pieniądza papierowego, który w rezultacie doprowadza do katastrofy na początku 1924 roku [Borowski, 1927, s. 63]. Rysunek 4 obrazuje całkowite oderwanie się krzywej cen hurtowych od wielkości znaków obiegowych.

Od rewolucji październikowej w Rosji nowe władze wprowadzają zasadnicze zmiany w stosunkach społecznych i gospodarczych. Władze sowieckie m.in. likwidują banki prywatne, odbierają prawa do kapitałów prywatnych w formie

Rys. 4. Indeks cen hurtowych i indeks emisji pieniądza w Rosji w latach 1919–1921

Źródło: Opracowanie na podstawie danych statystyczny zebranych przez W. Borowskiego [1927].

akcji i wprowadzają zakaz wypłat kuponów i dywidend od papierów wartościowych. Półtora roku po zmianie politycznej w Rosji władze wdrażają politykę psucia pieniądza⁴. Od maja 1919 r. w Rosji emituje się nowe serie banknotów opiewające na coraz większe sumy pieniężne, a od października 1919 roku wchodzi do obiegu znaki pieniężne bez wzmianki o wymienialności na złoto⁵. Nowe znaki obiegowe stają się walutą niereprezentującą określonej wartości, z góry skazaną na dalszą deprecjację. Emitowane banknoty, a w istocie surogaty pieniężne nie utrzymywały się długo w obiegu i były prędzej czy później wycofywane. Z chwilą emisji wykazywały *disagio* z poprzednimi emisjami. Znikały z obiegu pieniądze „lepsze”, te które nawiązywały w jakimś stopniu do znaków przedrewolucyjnych. Rozpoczyna się proces wielkiej inflacji.

Podsumowanie

Zarówno w Niemczech, jak i w Rosji zjawisko ucieczki od pieniądza było rezultatem długotrwałej inflacji, tj. emisji niezabezpieczonych kruszcem banknotów. Politykę emisji pieniądza papierowego zainicjowano w Niemczech i Rosji już w 1914 r., tj. w chwili wybuchu I wojny światowej. W czasie wojny i po jej zakończeniu polityka inflacyjna była kontynuowana. Samo zjawisko ucieczki od pieniądza było zjawiskiem powojennym

W Niemczech zjawisko „ucieczki od pieniądza” rozpoczęło się z chwilą oderwania emisji od obowiązującego pokrycia banknotów złotem i biletami kas po-

⁴ W manifestach twórców przewrotu pieniądź jako środek wymiany, miernik wartości i środek przynoszący wartość w czasie utożsamia stosunki kapitalistyczne.

⁵ Należy zauważyć, iż do października 1919 r. władze sowieckie emitowały banknoty według dawnych wzorów, tj. posiadające napis informujący o wymienialności na złoto.

życzkowych. Analiza procesu inflacji w Niemczech po wojnie wykazuje, iż 33% pokrycie w złotych i biletach kas pożyczkowych stanowiło kotwicę równowagi systemu pieniężnego w tym kraju. W Rosji powszechne przekonanie o utracie przez emitowane banknoty wartości wymiennej nastąpiło w momencie, gdy władze sowieckie publicznie zadeklarowały niewymienialność banknotów na złoto. W obydwu krajach ludzie „uciekali od pieniądza”, gdy banknoty w powszechnym przekonaniu uczestników wymiany stawały się wyłącznie seriami papierów niemającymi odniesienia do wartości realnej, tj. do kruszcu.

Analiza procesów inflacji w Rosji i Niemczech w latach 1914–1923 wykazała, że politykę inflacyjną można bez negatywnych konsekwencji prowadzić przez stosunkowo długi okres. Przychodzi jednak taki moment, w którym uczestnicy wymiany tracą zaufanie do emitentów pieniądza inflacyjnego. Wzrostowi podaży pieniądza towarzyszy spadek popytu [Mises, 2007, s. 364]. Spadek popytu pogłębia i wzmacnia trwający od lat spadek siły nabywczej pieniądza. Ludzie uciekają od pieniądza. Pieniądz przestaje odgrywać rolę środka wymiany i miernika wartości.

Czy dzisiaj rosnące ceny dóbr mogą być przejawem inflacji pieniądza fiducyjnego? Upadek systemu z Bretton Woods stanowi ważną cezurę w finansach międzynarodowych. Choć w systemie z Bretton Woods banknoty w obiegu krajowym nie były wymienialne na złoto, waluty narodowe miały parytety w złocie. Do początku lat 70. XX w. złoto stanowiło swoisty pieniądz międzynarodowy. Na skutek reformy międzynarodowego systemu walutowego w 1978 r. społeczność międzynarodowa odeszła od obowiązku ustalania parytetów walut w złocie. Złoto przestało pełnić rolę składnika rezerw walutowych. W obrotach międzynarodowych pieniądz oparty na kruszcu zastąpiono pieniądzem fiducyjnym.

Od lat 80. XX w. mamy do czynienia z coraz częściej występującymi kryzysami finansowymi. Kryzysy finansowe ujawniły się najpierw w krajach rozwijających się (lata 80. i 90. XX w.), a potem w krajach rozwiniętych (druga połowa pierwszej dekady XXI w.). Kryzysy finansowe są najczęściej kryzysami bankowymi i zadłużeniowymi. Wydaje się więc, że współczesne zjawisko rosnących cen dóbr może być zjawiskiem *stricte* pieniężnym. Inflacja niesie za sobą zawsze poważne zagrożenia. Wywołuje spadek produkcji, wzrost bezrobocia i niepewności. Długotrwała inflacja prowadzi do załamania systemu pieniężnego i zubożenia znacznej części społeczeństwa.

Bibliografia

- Borowski W., 1927, *Inflacja i reforma waluty w Rosji Sowieckiej*, Drukarnia Spółka Akcyjna Ostoja w Poznaniu, Poznań.
- Całkosiński A., 1924, *Inflacja niemiecka*, Poznańskie prace ekonomiczne, pod. red. E. Taylora, Fiszer i Majewski, Poznań.

-
- Mises L. von, 2007, *Ludzkie działanie, Traktat o ekonomii*, tłum. W. Falkowski, Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa.
- Taylor E., 1926, *Inflacja polska*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Fiszer i Majewski, Poznań.
- Taylor E., 1926, *Druza inflacja polska*, Gebethner i Wolff, Poznań–Warszawa.